

Велимир М. Илић¹
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за руски језик и књижевност

Стручни рад
УДК 821.111-31-93(=161.1)
811.161.1'255.4
821.111-31-93 Керол Л.
Примљено 8. 12. 2014.

ПОСТУПАК АДАПТАЦИЈЕ У ПРЕВОЂЕЊУ КЊИЖЕВНОСТИ ЗА ДЕЦУ НА ПРИМЕРУ РУСКИХ ПРЕВОДА *АЛИСЕ У ЗЕМЉИ ЧУДА* ЛУИСА КЕРОЛА

Рад представља део истраживања посвећеног анализи руских ауторских бајки совјетског периода, насталих адаптацијом ауторских бајки западноевропских аутора. У оквиру овог подсистема жанра ауторске бајке, према степену адаптације, тј. самосталности новонасталих дела у односу на примарне изворе, издвајају се, с једне стране, књижевна дела у којима је извршена русификација одређених елемената, са циљем отклањања потенцијалних сметњи њихове перцепције, као и дела којима се, с друге стране, на основу различитих параметара, додељује статус самосталности и оригиналности. У раду се на примерима превода бајке Луиса Керола, који представљају први степен адаптације – русификације, указује и на основна начела поетике превођења дечије књижевности, у складу са посебним захтевима и специфичностима рецепијената ове књижевности.

Кључне речи: ауторска бајка, адаптација, русификација, прагматичко значење текста, перцепција преводног текста

Неопходност адаптације у преводној књижевности обично се разматра у вези са потребом нивелисања разлика између култура рецепијента превода и изворног текста, при чему се под културом подразумева широк круг појава етнографског, историјског и културолошког карактера. Једно од начелних питања, када је реч о преводу уметничких текстова, у вези са могућностима адекватног преношења текстова у семантичком и естетичком смислу, управо је питање могућности и права преводиоца на жртвовање информационог плана текста ради адекватног преношења његовог естетичког деловања, тј. постизања уметничког утиска читаоца превода, адекватног утиску читаоца изворног текста. У књизи *Језик и*

¹ velimir.ilic@filfak.ni.ac.rs

превод, Л. С. Бархударов (1975: 124) наглашава неједнозначност прагматичког значења текста. Основни проблем, по његовом мишљењу, састоји се у томе што речи, поред свог основног прагматичког значења, могу имати различите конотације, условљене, пре свега, допунским асоцијацијама, које дата реч изазива код носилаца различитих језика. Из ове тезе Бархударов изводи закључак да је, при оцени резултата превода, неопходно размотрити и питања: да ли ће текст превода изазвати асоцијације аналогне асоцијацијама које би изазвао текст оригинала, да ли ће на реципијента превода порука деловати на исти начин као на реципијента основног текста и да ли ће превод имати еквивалентне емоционалне и стилистичке карактеристике. Адекватно преношење прагматичког аспекта текста, пре свега уметничког, представља важан услов квалитета превода. Иако реакција реципијента преведеног текста не може бити потпуно аналогна реакцији реципијента оригинала, неопходна је тежња ка максималној блискости датих реакција. Стога је разумљив и научно прихватљив захтев да у случају присуства елемената у тексту оригинала, који реципијенту превода могу бити недовољно разумљиви, у текст превода треба унети промене које ће олакшати разумевање, у границама очувања основне информације изворног текста, као и његовог националног колорита. У случају превода дечије књижевности, уколико о преводу текста говоримо у контексту превода култура, пре свега, у циљу отклањања потенцијалних сметњи перцепције књижевног дела, неопходно је додавање елемената експликације, разјашњавања или интерпретације. Све поступке и интенције аутора превода могу се објединити термином *адаптација*, којим се означава скуп свих преводиочевих поступака, помоћу којих он „привидно напушта област превода доспевајући у друге, флексибилније области међујезичке и међукултурне трансмисије“. В. С. Виноградов (2001: 7) предлаже и термин *перевыражение* (преформулисање), који описује као посебан вид уметности речи.

Аутори превода из сфере дечије књижевности показују несумњиву стваралачку иницијативу у процесу рада над текстом оригинала. Она се реализује на различите начине и односи се на различите планове књижевног дела: сижешно-фабуларни ток, појединачне ликове, простор и време, идејно-семантичку структуру дела, експликацију културноисторијског контекста, погледа на свет, концепцију аутора, односно концептосферу дела у целини. Код значајног броја преведених дела руске књижевности за децу, пре свега ауторских бајки, процес адаптације (поред осталог и идеолошке), извршен је до те мере да се она сматрају самосталним ауторским делима по мотивима на изворна дела страних аутора. У овом раду осврнућемо се на бајку, насталу такође адаптацијом, чији је основни циљ била русификација превода и којој статус независности од изворног дела није могуће доделити.

Алиса у земљи чуда Луиса Керола има велики број превода на руски језик². Међу најкласичнијим издваја се превод Н. Демурове. Поред овог превода, најпознатији преводи, са нешто већим степеном адаптације, су и превод-обрада В. Набокова и Б. В. Заходера.

Анализирајући ове преводе према хронологији објављивања, у чланку „Переемственост в переводе. Поэзия нонсена: усвоение литературной формы”, А. В. Борисењко (2001: 56) у вези са првим анонимним преводом *Соня в царстве дива* наводи да су све енглеске реалије замењене руским, при чему кероловска атмосфера нонсенса у потпуности изостаје и бива замењена логиком приповедања. Овакав начин адаптације представља пример *хармонизације бајке* Л. Керола. Следећа два превода, превод М. Грнастера *Приключения Ани в мире чудес* (1908) и А. Дактиља, објављен 1923. представљају својеврсне хибриде англосаксонске русификације, у којима аутори реалије делимично замењују словенским, али их остављају у изворном свету чуде-са, где као последица оваковог поступка нонсенс прераста у немотивисани апсурд, при чему преводи дела егзистирају на споју два концептуална света – руског и енглеског, са делимично извршеним трансформацијама јединица текста и реалија стварности. Примери такве русификације представљају замене миља у врсте или аршине у неким случајевима, док у другим постоје и миље као јединица за меру; Чеширски мачак замењен је сибирским, Вилхелм Освајач Владимиром Мономахом и сл.

Превод-обрада Набокова садржи значајна одступања од оригинала, али и приличан број негативних оцена критичара (БОРИСЕНЬКО 2001: 68). Основна замерка односи се на пренаглашену русификацију, попут драстичне замене имена ликова, као и појединих делова текста. Тако је прича о Вилхелму Освајачу замењена историјским текстом о Владимиру Мохомаху. Чеширског мачка назива Масљењичним, коме је “сваки дан Масљењица”. Као квалитет који се без сумње мора признати преводу Набокова јесу аналози стихова које чита Алиса, а који представљају пародију на Пушкинове, Љермонтовљеве и стихове Мајаковског.

Превод-обрада Бориса Заходера представља самосталну интегралну адаптацију текста енглеске бајке. Руски преводилац наводи да је размишљао о промени наслова, али је био ограничен књижевном традицијом: наслов *Алиска в Расчудесии* би много више личио на изворни енглески наслов бајке од помало досадног *Приключения Алисы в стране чудес*, “али ако бих је тако назвао, људи би помислили да је сасвим друга књига, а не ова позната” (КЭРРОЛЛ 2009: 5).

² Проучавалац дела Л. Керола и превода његових књига на руски језик, носилац пројекта часописа *Твое время* и аутор веома добро уређеног сајта "ВРЕМЯ Z" - журнал для интеллектуальной элиты общества, у оквиру кога се налази и пројекат *Зазеркалье*, посвећен Л. Керолу и преводима његовог дела на руски језик, Сергеј Куриј, наводи списак преводилаца, као и одломке њихових превода, који чини тачно 69 аутора.

Основни поступак Заходерове прераде бајке могли бисмо описати као покушаје поједностављања Керолове фантазмोगорије, у циљу стварања текста који би био доступан и разумљив совјетској дечијој аудиторији. У вези са овом намером можемо објаснити и експлицитне коментаре и директно обраћање читаоцима, тамо где сматра да одређене појмове треба додатно да објасни или привуче већу пажњу читаоца. Тако у тексту налазимо експлицитне елементе аутопоетике преводиоца, такође у функцији додатног појашњења или сугерисања. Он каже да му се бајка све више свиђала, што је више пута читао, а што му се више свиђала, све је био убеђенији да је није могуће превести на руски, “да је лакше превести Енглеску”, јер је морао да “натера руске речи да играју исте игре (...) које су играле енглеске речи под чаробним Кероловим пером” (КЭРРОЛЛ 2009: 5).

Овај поступак посебно је уочљив у случају стихова, у вези са чијим преводом је већ констатован кавалитет Набоковљевих решења. Следећи за Л. Керолом, Захoder у својој адаптацији не само да пародира стихове, већ у једном случају, на почетку, наводи и оригинал на који је дата пародија написана и наводи да то пише за оне који су заборавили, или нису знали коју је песму хтела да изрецитује Алиса. Након свега, додатно експлицира на које би стихове дечија совјетска аудиторија требало да обрати више пажње:

Теперь, я надеюсь, всем понятно, почему Алиса так расстроилась: эти стихи гораздо лучше, а главное, полезнее тех, которые она прочла (КЭРРОЛЛ 2009: 41).

Ауторски коментари преводиоца прате скоро све значајније догађаје сижеа превода-адаптације. Он не жели да оптерећује читаоце појмовима које не сматра одговарајућим њиховом узрасту, нити да њихову пажњу одвлачи од основне идеје текста. Без амбиције за детаљном анализом преводиочевих ауторских експликација, наводимо само неколико примера, илустрације ради, на који начин он то чини:

Как видите, Алиса понятия не имела о том, что такое параллели и меридианы, - ей просто нравилось произносить такие красивые, длинные слова (КЭРРОЛЛ 2009: 26).

Или:

Между прочим, питон и удав – это одно и то же. Алиса это знать не обязана, а вам – не мешает. Слово “питомцы”, по-моему, эти чудища выдумали сами, так что нечего было им так уж стыдиться Алису (КЭРРОЛЛ 2009: 182).

И када нема таквог потенцијалног “ометања” рецепције дела, а ради се о ситуацији која је на било који начин неуобичајена, преводилац не оставља своје мале читаоце без објашњења:

Вас, наверное, удивляет, почему Алиса заговорила так странно. Дело в том, что, не знаю, как вам, а ей никогда раньше не приходилось беседовать с мышами, и она даже не знала, как позвать (или назвать) Мышь, чтобы та не обиделась (КЭРРОЛЛ 2009: 146).

У другом случају:

Герцогиня немного ошиблась: по-настоящему эта пословица звучит так: “Не спеши языком, спеши делом!” Автор тоже немного ошибся – с его стороны неосторожно помещать тут такие пословицы (КЭРРОЛЛ 2009: 172).

Незабилазан део адаптације преводне књижевности по критеријумима совјетске естетике, јесте и инкорпорирање у текст одређених друштвено-културолошких реалија или идиоматике совјетског времена. Тако су своје место у адаптацији Кероловог дела нашли и часопис *Пионер* и *Академија наука* или *сардина у конзерви*, тј. реалије совјетске епохе попут конзерве (рус. банк: банка=банка) и таре (паковања). Посредством ова два последња мотива, Заходер гради ауторску игру речи, коју уводи у свој адаптирани текст:

Када Алиса каже да је сардине видела *на таре... в банке*, корњача Деликатес³ одговара:

В банке? Странно, -удивился Деликатес, - в моё время у них, помнится, не водилось лишних денег!

А преводилац, за сваки случај, деци појашњава:

Деликатес опять всё путает! При чём тут деньги, если сардинки в банке? Алиса совершенно правильно рассказывает (КЭРРОЛЛ 2009: 197).

Поступком уношења совјетских реалија можемо објаснити и карактеризацију језиком, реализовану у оквиру лика птице Дронт. Сасвим је јасно да се њеним говором пародира псеудоелоквентност или недоученост, али индикативно је то да у исто време ово може бити и пародија начина говора разних представника совјетског бирократског механизма и носилаца ситне, али ипак реалне власти. Уколико јесте, питање је како је то могло промаћи оштром оку совјетске цензуре. У одређеној критичној ситуацији Дронт изјављује:

— В таком случае, — торжественно произнес Дронт (он же Додо), поднимаясь на ноги, — вношу предложение: немедленно распустить митинг и принять энергичные меры с целью скорейшего... (КЭРРОЛЛ 2009: 172).

³ Име које Заходер даје корњачи предствља још један од многих примера упечатљивих преводилачких проналазака. Супа од корњаче представља метонимијско преношење једног од најпрестижнијих гастрономских посланица совјетског времена, превасходни деликатес.

Још један од преводилачких изазова јесте и превод синтагме *Чеширски мачак*, за који је Набоков, као што смо већ навели, пронашао одлично решење, назвавши га *Масљењичним мачком*. Заходер мачка наставља да именује *чеширским*, објаснивши да такво место, Чешир, постоји у Енглеској, а такође га назива и *Чеширској Мурљој*, што представља још једно од иновативних решења. Претпоставком да мачак, када преде, онда се и смеје, или бар на неки сличан начин манифестује стање спокоја и задовољства, можемо објаснити ову Заходерову синтагму.

На крају овог прегледа неких од ауторских решења у преводу Кероловог дела, укратко ћемо анализирати и решења које се тичу једног од основних поетичких начела стваралачког поступака Л. Керола, нонсенса и апсурда. Један од многобројних примера овог поступка, који се често оцењује као стожер структуре дела, и који за решавање проблема превода вероватно представља највећи изазов, је неодгонетљива загонетка, постављена Алиси, која у контексту ове поетике као дела културолошког система, енглеском децјем читаоцу не представља сметњу у разумевању. Б. Заходер загонетку о разлици између преплашене вране и радног стола објашњава тиме што проналази аналогну, руској културној средини познатију, загонетку сличне семантичке обојености:

Висит на стенке, зеленый, длинный, и стреляет.

И каже да ту ипак постоји одгнетка:

Почему стреляет? – Чтобы труднее было отгадать!

Заходер наводи да енглеску загонетку још нико на свету није одгонетнуо и саветује деци да, уколико им пође за руком да је одгонетну, одмах пишу *Академији наука* (КЭРРОЛЛ 2009: 130).

Логиком нонсенса објашњавамо још један поступак игре речи, заменом једног или неколико слова, при опису вештина које се уче у школи, чиме се постиже гротескни комични ефекат, заснован на паронимији:

- I only took the regular course.

What was that? – inquired Alice.

Reeling and Writhing, of course, to begin with, -the Mock Turtle replied: and then the different Branches of Arithmetic – ***Ambition, Distraction, Unglification and Derision*** (Carroll 2008: 44)

Б. Заходер проналази следеће алтернативне парове:

читать и *чихать* (= читати и кијати); *писать* и *пихать* (писати и гурати); *вычитание* и *почитание* (одузимање и поштовање);

деление и *давление* (дељење и притисак);

умножение и *уважение* (множење и уважавање);

сложение и *искажение* (одузимање и изобличавање) и сл.

Преводилачке изазове, попут игре речи и превођења нонсенса, једнако успешно решава и Н. Демурова, чији смо превод, без икакве намере да га на било који начин дискредитујемо, окарактерисали једним од најкласичнијих. Преводи В. Набокова и Б. Заходера представљају адекватнији материјал са аспекта адаптације и русификације, као основног проблема нашег истраживања. Илустрације и поређења ради наводимо неколико примера одличних решења преводилачких проблема, као што су превођење игре речи и нонсенса.

Последњи цитиран пасус, у преводу Н. Демурове изгледа овако:

- *Я изучал только обязательные предметы.*
- *Какие? – спросила Алиса.*
- *Сначала мы, как полагается, чихали и пищали, - отвечал Как бы. – А потом принялись за четыре действия арифметики: **скольжение, причитание, умиление и изнеможение** (КЭРРОЛЛ 1991: ел.извор).*

Још један пример односи се на ситуацију преношења значења једне речи на другу реч сличног изговора, што доводи до апсурдних закључака:

- *And how many hours a day did you do **lessons**? – said Alice, in a hurry to change the subject.*
- *Ten hours the first day, - said the Mock Turtle, - nine the next, and so on.*
- *What a curious plan! – exclaimed Alice.*
- *That`s the reason they`re called **lessons**, - the Gryphon remarked, - because they **lessen** from day to day* (Carroll 2008: 45)
- *А долго у вас или **занятия**? – спросила Алиса, стремясь перевести разговор.*
- *Это зависело от нас, - отвечал Как бы, - как всё **займём** так и кончим.*
- ***Займёте**? – удивилась Алиса.*
- ***Занятия** почему так называются? Потому что мы на **занятиях** у нашего учителя ум **занимаем**. А как всё **займём** и ничего ему не оставим, тут же и кончим* (КЭРРОЛЛ 1991: ел.извор).

Док се у оригиналном тексту игра речи заснива на речима *lessen* (смањивати) и *lesson* (лекција, час), преводилац бира парове *занятие* (настава) и *занимать* (позајамљивати).

Наведену игру речи, преводиоци на српски језик, Семоновић и Ј. Рибар покушали су да остваре истоветним језичким средствима, али су превели само прво значење, не успевши тако да пренесу игру речи оригиналног текста:

- Зато се и зову предавања – што предајеш сваком дану по један час* (Семенић), и:
- Па зато се и зову предавања – што предајеш сваком дану по један час* (Рибар),
- или, још неуспешније:

Зато се и зову часови – јер сваки дан одчасе по један мање (Главина),
док неки преводиоци ову игру изостављају.

За игру речи у вези са називима рачунских радњи наши преводиоци имају различита решења.

Семоновић их је превео као: *здравље, одупирање, гложење, крозење*, што би требало да представља парониме од: *збрајање, одузимање, множење и дељење*. Наш преводилац је тако остварио игру речи, такође и пренео значење, али лексичке јединице које је изабрао, у овом случају, одишу архаичношћу, неуобичајеношћу употребе, исфорсираношћу.

Главина је својим решењима: *здајање, обузимање, ложење и бијељење* остварио игру речи, не преносећи значење игре речи.

Преводи Ј. Рибар: *мешење, трешење, расрђивање и награђивање*, као ни преводи Јуркић-Шуњић: *вадиција, супстанција, мутикација и провизија*, у овом случају не представљају ни доследне преводе значења самих речи, ни превод игре речи.⁴

Намеће се утисак да су решења руских преводилаца далеко успешнија од решења која су понудили наши преводиоци, преводећи Керолово дело на српски језик. Поређење неколико примера, без амбиције за детаљном анализом, која и није циљ нашег истраживања, може бити подстицајно, у смислу угледања на решења превода на руски језик у неком од будућих потенцијалних превода овог дела на српски.

На крају ове анализе можемо изнети закључак којим би се најбоље илустровали резултати рада преводилаца, у складу са постављеним циљевима и задацима. Превод уметничког текста је, дакле, сложен и одговоран задатак, који преводиоцу поставља озбиљно начелно питање, не само о томе како пренети карактеристике језика и стила аутора, већ и како донети до читаоца основну идеју аутора, и у складу с тим, обезбедити адекватну перцепцију и уметнички утисак.

Цитирана литература

БАРХУДАРОВ, Ј. С. *Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода)*. Москва, *Международ. отношения*, 1975.

БОРИСЕНЬКО, А. В. „Переественность в переводе. Поэзия нонсена: усвоение литературной формы.“ *Альманах переводчика 2001 (II)*: 55-74.

⁴ Детаљнију анализу превода Керолове *Алисе* на српски језик урадила је Бранимирка Алексић Hill у раду: *Игра речи у "Алиси у земљи чуда" и њеним преводима*, Зборник радова Филозофског факултета – Универзитет у Приштини, 1991. Примери преводилачких решења наших преводилаца наводе се из овог рада.

ВИНОГРАДОВ, В. С. *Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы)*. Москва, Издательство института общего среднего образования РАО, 2001.

Извори

КЭРРОЛЛ, Л. *Алиса в стране чудес (сказочная повесть) – пересказ Бориса Заходера*. Москва, 2009.

КЭРРОЛЛ, Л. *Приключения Алисы в стране чудес. Сквозь зеркало и что там увидела Алиса, или Алиса в зазеркалье*. Перевод Н. М. Демуровой, 2-е стереотипное издание. Издание подготовила Н. М. Демурова 1991. <http://lib.ru/CARROLL/carroll_1.txt> 15.2.2014.

CARROLL, Lewis. *Alice's Adventures in Wonderland*. Project Gutenberg's Alice's Adventures in Wonderland, by Lewis Carroll. Release Date: June 25, 2008 [EBook #11] <<http://www.gutenberg.org/files/11/11-pdf.pdf>> 15.6.2014.

Велимир М. Илић

ПРИЕМ АДАПТАЦИИ В ПЕРЕВОДЕ ЛИТЕРАТУРЫ ДЛЯ ДЕТЕЙ НА ПРИМЕРАХ ПЕРЕВОДОВ *АЛИСЫ В СТРАНЕ ЧУДЕС* ЛЬЮИСА КЭРРОЛЛА НА РУССКИЙ ЯЗЫК

Резюме

В данной статье речь идет о переводах (на русский и сербский языки) сказки *Алиса в стране чудес* Льюиса Кэрролла. Переводы анализируются в рамках исследования адаптаций авторских сказок советского периода. В отличие от других известных примеров переводов авторских сказок, переводы *Алисы* считаются адаптациями с меньшей степенью самостоятельности. В статье приводятся примеры переводческих решений тех частей текста, которые являются препятствиями в восприятии художественного произведения: при передаче игры слов и каламбуров, при передаче феноменов культурологического характера. Эти переводческие решения комментируются и сопоставляются с сербскими переводами, причем учитываются и особенности реципиентов, поскольку речь идет о произведении детской литературы.

Ключевые слова: авторская сказка, адаптация, русификация, прагматическое значение текста, восприятие перевода

